

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

УДК 6871:677.076.6(477)

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.1.11>**Бутенко Е. Г.**

студентка кафедри теорії та методики
декоративно-прикладного мистецтва та графіки
художньо-графічного факультету
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

Тарасенко О. А.

доктор мистецтвознавства, професор,
заслужений діяч мистецтв України,
член Національної спілки художників України,
завідувач кафедри образотворчого мистецтва
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська 26, Одеса, Україна

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ВИШИВКА: ЗНАК, ОБРАЗ ТА СИМВОЛ У МИСТЕЦТВІ ГАННИ ОНІКІЄНКО

У статті розкриваються витоки образів та символів в українській народній вишивці. Окреслено, що незважаючи на широке коло публікацій, присвячених українській народній вишивці, одним із важливих завдань є висвітлення того факту, що вона має соціокультурні образно-символічні витоки. З огляду на мету статті про розгляд історії української народної вишивки та виявлення витоків знаків, образів та символів у сучасній українській вишивці в мистецтві Ганни Онікієнко обґрунтовано суттєві характеристики сучасної української вишивки. Зазначено, що особливістю української вишивки є те, що під час її створення майстер створює дуже сильний оберіг, що притаманно і творчості Ганни Михайлівни Онікієнко. Виявляється, що художній образ в її творчості виступає як спосіб та мова мистецтва, а тому необхідно з'ясувати сутність образу і символу, оскільки це є однією із суттєвих характеристик сучасної української вишивки.

У висновках зроблено певні узагальнення, що в контексті виявлення витоків знаків, образів та символів в українській народній вишивці художній образ виступає як спосіб осмислення світу і як мова мистецтва, загальна характеристика художньої творчості. З'ясовується сутність символу, і окреслено, що він виступає як одна із суттєвих характеристик свідомості та підсвідомості, які впливають на всі сфери психічного життя та онтологічні практики індивіда. У перспективах подальшого дослідження проблеми заявлено, що дане дослідження сучасної української вишивки свідчить, що ця тема може бути подовжена до розкриття, й особливо в контексті проявлення її специфічної образно-символічної художньої мови в сучасному мистецькому просторі.

Ключові слова: вишивка, українська народна вишивка, орнамент, образ, символ, знак, художнє осмислення світу.

Вступ. Українська вишивка займає велике місце в житті українського народу, для нього вона стала не лише одним із видів декоративно-ужиткового мистецтва, а й носієм багатой історії, відображенням традицій та вірувань. Незважаючи на той факт, що вишивка має свою давню

історію, а її традиції зародилися тоді, коли людство перестало сприймати одяг як необхідність і почало його прикрашати, сучасна українська вишивка потребує подальшої уваги та дослідження.

Актуальність дослідження в тому, що і дотепер образно-символічна сутність української вишивки є високою творчістю, а її орнамент – тим видом українського мистецтва, який залишається ще не розкритою до кінця таємницею. Констатуємо, що майстрині значно збагачують українську культуру вишивання, вважаємо доречним розглянути сучасну українську вишивку в контексті знаку, образу і символізму в мистецтві Ганни Онікієнко.

Щодо українського традиційного вбрання, орнаментики та символіки в українській вишивці, що дуже ґрунтовно пророблено на засадах аналізу та опису складників комплексів українського традиційного костюму різних регіонів та характеристики декорування одягу і семантики української вишивки, то уваги заслуговують наукові праці та історично-етнографічні розвідки Р. Захарчук-Чугай, О. Косміної, Ю. Мельничука, М. Селівачова та ін. [1–4]. Символіка українського орнаменту в працях Т. Кара-Васильєвої, І. Работнової, А. Чорноморець. О. Добродум досліджується в контексті символу Світового Дерева, в основі якого – певні єдині універсально-архетипні форми колективного несвідомого [5]. Л. Андрушко аналізувала функції, семантику, художні особливості українського рушника і надала його типологію.

Загалом, із досліджень слідує головна думка, що історично існують різні елементи декорування одягу з використанням елементів традиційної української народної вишивки на засадах образів та символів. Також доводиться, що для того, щоб використовувати орнаменти відповідно до їхнього семантичного значення, щоб вишиті речі були не лише елементом декору, але й мали певне значення, необхідні знання історії декоративно-ужиткового мистецтва, вишивки, етнографії тощо.

Незважаючи на широке коло публікацій, українська вишивка як вид народного декоративно-ужиткового мистецтва у своєму знаковому, образному та символічному втіленні є засобом художнього трактування, а тому розкриття семантики знаків, образів та символів у творчості митців є важливим завданням і на майбутнє.

Мета та завдання. Метою статті є розгляд історії української народної вишивки та виявлення витоків знаків, образів та символізму в сучасній українській вишивці в мистецтві Ганни Онікієнко. Завданням є обґрунтування суттєвих характеристик сучасної української вишивки.

Результати. Для розкриття цих характеристик сучасної української вишивки вважаємо доречним звернення уваги на трактування знаку, образу та символу, які задіяні в мистецтві Ганни Онікієнко. Виявляємо, що художній образ в її творчості виступає як спосіб та мова мистецтва, а тому необхідно з'ясувати сутність образу та символу, оскільки це є однією із суттєвих характеристик сучасної української вишивки.

Із семіотичного аналізу Л.С. Азарцевої слідує, що «орнамент вишивки та тканина – основний вид народного образотворчого мистецтва – є способом художнього осмислення світу. Символи та знаки, що складають його, – це зоровий образ, в якому закодована етнічна пам'ять. <...> У цьому контексті, на її думку, «завданням для дослідників є інтерпретація цих символів для розуміння змісту культурно значущої інформації, яка історично організовувалася у вербальні, образні, формалізовані знакові системи й культурні тексти. Це – мова культури, що виникла на основі символічної системи релігійних і соціоетичних заборон і розпоряджень, прийнятих у певному етносі. Відносини між знаками, їхніми значеннями та розумінням визначають характер, специфіку й унікальність національної культури, трансляцію її культурного досвіду» [6, с. 98–111].

У нашому дослідженні важливо звернути увагу на положення Л.С. Азарцевої, що «найповніше система символів проявлена в орнаментіці, а технічні прийоми орнаментациї, кольорова гама, різноманітність візерунків – це концентроване вираження історії народу, його культурно-історичних взаємодій з іншими етносами. Характер господарства часто впливав на матеріал, тематику орнаментованих виробів й особливості техніки виконання <...> Орнамент являє собою досить складну художню структуру, для створення якої використовуються різні

виразні засоби: колір, фактура і математичні основи орнаментальної композиції – ритм, симетрія тощо. Усі його частини пов'язані між собою змістовно та створюють єдиний художній образ» [6, с. 98–111]. Із досліджень слідує головна думка, що художній образ виступає як спосіб осмислення світу і мова мистецтва, загальна характеристика художньої творчості.

Наступним методологічним сходженням є символ та його розуміння. На думку дослідників, можна визнавати або не визнавати значимість символів, можна сперечатися щодо їхньої природи та призначення, але обійти пов'язані з ними проблеми неможливо. Незаперечний факт, що в усі часи людина жила і живе у світі символів. З'ясовуючи сутність символу, можна сказати, що він виступає як одна із суттєвих характеристик свідомості та підсвідомості, які впливають на всі сфери психічного життя та онтологічні практики індивіда. Крім того, оскільки справжнє значення символу є прихованим, то символ впливає на соціальну реальність не через один свій зміст, а й через своє «пред'явлення», тобто є документом, по якому пізнаються члени якогось окремого співтовариства.

У соціокультурному аспекті знаки, образи та символи у своєму смислозмістовому та смислоутворювальному порядку набувають особливу значимість і особливе звучання в просторі сучасної української вишивки, зокрема у творчості Г. Онікієнко.

Звертаючись до самого поняття «вишивка», можливо зазначити, що воно походить від – «Вишній», тобто Божественний, а також перекладається з давньогрецької (мови лелегів) як «космос». Жінка володіла «мовою» орнаментального письма, де через кольори, лінії, візерунки створювала абсолютно унікальну річ, закодовану на добру долю для себе чи рідної людини. Символи ж у вишивці грають дуже важливу роль. Завдяки знакам та символам наші вишиванки стають оберегами – виконують охоронну, магічно-обрядову функцію. Українські вишиванки є надзвичайно різноманітними завдяки своїм узорам та символіці, про яку, власне, в цій статті й ідеться. Кола, ромби, гілки, вітки і спіралі – у них захована сакральна геометрія. Старі бабусині вишиванки можуть нам сказати більше, ніж ми розуміємо, адже в них тисячолітня мудрість – голос Предків! З давніх давен процес вишивання являв собою ритуал, за нього брались у визначені дні, з чистими думками, закладаючи позитивну енергію у свою працю.

Звертаючись до історичних досліджень вишиванки як окремого символічного виду мистецтва, виокремлюємо з дослідження О. Боряк, що «споконвіку вишиванка для українців була не просто одягом, а оберегом – символом здоров'я, краси, щасливої долі та єднання з душею свого народу. Всесвітній день вишиванки – свято національної єдності, адже він об'єднує українців незалежно від їхнього місця проживання, віросповідання або політичних поглядів. Вишиванка для українця – наша національна святиня, яка символізує і несе в собі духовне багатство, високу мудрість і зв'язок багатьох поколінь. Український народ ставить до вишиваної сорочки як до святині. Вишиванки передавалися з роду в рід, зберігалися і зберігаються досі як сімейна реліквія» [7, с. 19].

Виявляючи витоки та становлення вишиванки в контексті її соціального буття, Ю.І. Нікішенко зазначає, що «рослинний світ – дерева, квіти, трави – міцно вкорінений у традиційній свідомості українського народу. Пишна природа, літнє різнотрав'я не можуть залишити людину байдужою, а тому рослини присутні і в піснях, і в казках, і в приповідках; з ними пов'язані повір'я та забобони, вони є неодмінними атрибутами лікувальних і магічних дій, родинно-побутових та календарних обрядів» [8, с. 56]. Безумовно, осмислюючи джерела мистецтва української народної вишиванки, звертаємося до уявлень про символіку в їхній сутності для окреслення відношення до світопізнання. Так, у цьому контексті Н.В. Кардаш зазначає, що «виходячи з таких, цілком практичних міркувань, вишита сорочка була оберегом для людини. Звичайно, що будь-які зміни, які відбувалися в житті українців, відображалися і у вишивці – у використанні тканин, орнаментів, ниток, кольорів тощо...» [9, с. 54–65].

У даному контексті можливо виокремити, що одеситка Ганна Онікієнко – одна з найстаріших художниць, яка відроджує старовинні техніки вишивки. Народні орнаменти на рушниках, портретах, панно, сукнях, іконах і сорочках відображають колорит різних регіонів країни. Її речі регулярно кочують по закордонних виставках, а одяг, створений руками Ганни Михайлівни,

носять багато відомих людей. Майстриня дарує роботи, обшиває близьких, крім того, приймає замовлення від клієнтів. Визначаючи творчий життєвий шлях Г. Онікієнко, приєднуємось до позицій, що людина сама, а не за велінням долі, визначає своє призначення, будує своє життя. У даному контексті досить характерно звучить назва персональної виставки вишитих робіт одеської художниці-прикладника, члена Спілки художників СРСР, члена Спілки художників України, члена Спілки майстрів народного мистецтва України Ганни Михайлівни Онікієнко, що приурочена до 80-річного ювілею майстрині, – «Доля, вишита хрестиком». Незважаючи на численні титули, нагороди і відзнаки міністерства культури, Ганна Михайлівна продовжує шлях скромної трудівниці. Вона зізнається, що «якось я була на концерті у виконавиці й попросила її допомогти <...> і вона мені допомогла. А коли зайшла до мене в гості, побачила в шафі виставкові сукні. Першими її словами було: «Оце так краса! Я таких ще не маю, но дуже хочу!» Так ці речі потрапили до неї – майже задарма».

Характерно, що Ганна Михайлівна і сама любить народний одяг. Зустрічаючи гостей, надягає білий одяг і білосніжний в'язаний берет. Та й весь її будинок – витвір мистецтва. На стінах – кілометри розписних рушників, а в «червоному кутку» – вишиті ікони. При цьому Ісус, створений майстринею, на всіх її полотнах – блакитноокий. «Мої улюблені тканини – льон і бавовна в сірому і білому відтінках, на них добре лягають шовкові і вовняні нитки», – поділилася майстриня. У Ганни Михайлівни весільні рушники і серветки, сукні та блузи, купони чоловічих сорочок, ікони, виконані в різних техніках ручної вишивки, і вона говорить: «я володію всіма прийомами, які тільки існують, а найбільше мені до душі солов'їні вічка, перевиті стовпчики, вишивка гладдю та наскрізним швом – мережкою».

На даних засадах звертаємось і до позицій, що характеризують Г. Онікієнко. Так, визначити сенс свого життя – це і означає знайти самого себе. Справжнє розуміння сенсу життя є результатом високого розвитку і зрілості самосвідомості. У діяльності таких носіїв справжнього розуміння сенсу життя в наявності нерозривний зв'язок часів, і для них минуле – це не минуле, яке безповоротно пішло в небуття, а свій власний досвід, який продовжує впливати протягом усього їхнього життя.

Загалом, можливо установити, що особливістю сучасної української вишивки, що характерно і для творчості Г. Онікієнко, є те, що під час її створення майстер створює дуже сильний оберіг, а її орнаменти є символічним кодуванням різної інформації, передачею певних знань, що надають суттєві чинники і для переосмислення Всесвіту.

Фактично у творчості Г. Онікієнко «символ – відмітний знак; образ, що втілює якусь ідею; видиме, рідше чутне утворення, якому певна група людей надає особливий сенс, не пов'язаний із сутністю цього утворення. Сенс символу, який не може і не повинен бути зрозумілим для людей, які не належать до цієї групи, тобто для тих, хто не посвячений у значення символів (кожен символ є за своїм характером таємним або принаймні умовним знаком), – цей сенс є, як правило, натяком на те, що знаходиться понад або за чуттєво сприйманою зовнішністю утворення».

Висновки. На основі викладеного матеріалу можливо зробити певні узагальнення та висновки.

У контексті виявлення витоків знаків, образів та символів в українській народній вишивці виявляється, що художній образ виступає як спосіб осмислення світу і як мова мистецтва, загальна характеристика художньої творчості. З'ясовано сутність символу й окреслено, що він виступає як одна із суттєвих характеристик свідомості та підсвідомості, які впливають на всі сфери психічного життя та онтологічні практики індивіда.

Особливістю української вишивки є те, що під час її створення майстер створює дуже сильний оберіг, що притаманно й творчості Г.М. Онікієнко. Кожен із вишиваних знаків, образів та символів продовжує уособлювати певне поняття: калина – крові та невмирущого роду (сорочки, вишивані калиною, дарували матерям); дуб – розвиток, життя, силу (його часто можна було помітити на сорочках чоловіків); виноград – символ радості та краси; (його використовували на вишивці весільних скатертин); мак – оберіг від зла (ним найчастіше вишивали сорочки воїнів); лілія – символ дівочої краси та невинності (нею зазвичай прикрашали свої

сорочки молоді дівчата, що були готові до весілля); хмелю – це буяння молодого життя, любові (їх можна побачити на вбранні молодих парубків).

Знаки, образи та символи, які задіяні в мистецтві Г. Онікієнко, демонструють, що художній образ в її творчості виступає як спосіб та мова мистецтва, а тому необхідно з'ясувати сутність образу і символу, оскільки це є однією із суттєвих характеристик сучасної української вишивки.

Заявляємо, що дане дослідження сучасної української вишивки свідчить, що ця тема може бути подовжена до розкриття, і особливо в контексті проявлення її специфічної образно-символічної художньої мови в сучасному мистецькому просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Захарчук-Чугай Р.В. Українська народна вишивка Західні області УРСР : монографія. Київ : Наукова думка, 1988. 192 с.
2. Косміна О.Ю. Традиційне вбрання українців. Київ : Балтія-Друк, 2001. Т. II: Полісся, Карпати. 160 с.
3. Мельничук Ю.О. Семантика українських вишитих рушників. *Народне мистецтво*. 2004. № 3–4. С. 5–10.
4. Селівачов Р.М. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія : навч. посіб. ; Ін-т мистецтвознавств., фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, Київ. нац. ун-т культури і мистец., Київ. держ. ін-т декор.-приклад. мистец. і дизайну ім. М. Бойчука. 2-ге вид., допов. та випр. Київ : АНТ, 2009. 407 с.
5. Добродум О.В. Світове Дерево як культурний символ єдності в різноманітті. *Універсальні виміри української культури*. Одеса : Друк, 2000. 216 с. С. 144–148.
6. Азарцева Л.С. Семіотичний аналіз українського та кримськотатарського декоративного орнаменту: спільне та відмінне. *Культура України*. 2014. Випуск 46. С. 98–111.
7. Боряк О. Україна: етнокультурна мозаїка. Київ : Либідь, 2006. 328 с.
8. Нікішенко Ю.І. Символіка окремих геометричних орнаментів української вишивки. *Наукові записки*. Київ : КМ Академія, 2002. Т. 20–21.
9. Кардаш Н.В. Використання семантики української вишивки у декоруванні сучасного одягу. *Педагогічні науки*. 2014. Випуск 122. С. 54–65.
10. Вишивка. Українське народознавство : навч. посібник / М.С. Глушко та ін. ; за ред. С.П. Павлюка. 3-тє вид., випр. Київ : Либідь, 1991. С. 358–364.

REFERENCES

1. Zakharchuk-Chuhai R. V. Ukrainska narodna vyshyvka Zakhidni oblasti URSR : monohrafiiai. K. : Naukova dumka, 1988. 192 s.
2. Kosmina O. Yu. Tradytiisine vbrannia ukraintsiiv/ K. : Baltiia-Druk. T. II : Polissia, Karpaty, 2001. 160 s.
3. Melnychuk Yu. O. Semantyka ukrainskykh vyshytykh rushnykiv. *Narodne mystetstvo*. 2004. № 3-4. S. 5-10.
4. Selivachov R. M. Leksykon ukrainskoi ornamenti (ikonohrafiia, nominatsiia, stylistyka, typolohiia: navch. posib. In-t mystetstvoznnavstv., folklorystyky ta etnolohii im. M. Rylskoho NAN Ukrainy, Kyiv. nats. un-t kultury i mystets., Kyiv. derzh. in-t dekor.-pryklad. mystets. i dyzainu im. M. Boichuka. 2-he vyd., dopov. ta vypr. K. : ANT, 2009. 407 s.
5. Dobrodum O. V. Svitove Derevo yak kulturnyi symvol yednosti v riznomanitti. *Universalni vymiry ukrainskoi kultury*. Odessa : Druk, 2000. 216 p. S. 144–148.
6. Azartseva L. S. Semiotychnyi analiz ukrainskoho ta krymskotatarskoho dekoratyvnoho ornamentu: spilne ta vidminne. *Kultura Ukrainy*. Vyp. 46. 2014 S. 98–111.
7. Boriak O. Ukraina: etnokulturna mozaika. Kyiv: Lybid, 2006. 328 s. : il.
8. Nikishenko Yu.I. Symvolika okremykh heometrychnykh ornamentiv ukrainskoi vyshyvky. *Naukovi zapysky*. T. 20-21. K. : KM Akademiia, 2002.
9. Kardash N.V. Vykorystannia semantyky ukrainskoi vyshyvky u dekoruvanni suchasnoho odiahu. *Pedahohichni nauky*. 2014. Vyp. 122. S. 54 – 65.
10. Vyshyvka // Ukrainske narodoznavstvo : navch. posibnyk / [M. S. Hlushko, T. O. Hontar, H. Y. Horyn ta in.; za red. S. P. Pavliuka]. 3-tie vyd., vypr. Kyiv : Lybid, 1991. S. 358–364.

Butenko Eleanora Gennadiyevna

Student at the Department of Theory and Methodology of Decorative Arts
of the Faculty of Graphic Arts and Graphic
South U. N. Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

Tarasenko Olga Andreevna

Doctor of Arts, Professor,
Honored Artist of Ukraine,
Member of the National Union of Artists of Ukraine,
Head of the Department of Fine Arts
South U. N. Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
26 Staroportofrankivska str., Odesa, Ukraine

MODERN UKRAINIAN EMBROIDERY: SIGN, IMAGE AND SYMBOL IN THE ART OF HANNA ONIKIENKO

The article reveals the origins of images and symbols in Ukrainian folk embroidery. It is emphasized that despite the wide range of publications devoted to Ukrainian folk embroidery, one of the important tasks is to highlight the fact that it has socio-cultural figurative-symbolic origins. Based on the purpose of the article on the history of Ukrainian folk embroidery and identifying the origins of signs, images and symbolism in modern Ukrainian embroidery in the art of Anna Onikienko, substantiate the essential characteristics of modern Ukrainian embroidery.

It is noted that to reveal the essential characteristics of modern Ukrainian embroidery, we consider it appropriate to pay attention to the interpretation of the sign, image and symbol, which are involved in the art of Anna Onikienko. We find that the artistic image in her work acts as a way and language of art, and therefore it is necessary to clarify the essence of the image and symbol, as this is one of the essential characteristics of modern Ukrainian embroidery. It is emphasized that in the socio-cultural aspect images and symbols in their semantic and meaning-forming order acquire special significance and special sound in the space of modern Ukrainian embroidery, in particular, in the works of Anna Onikienko. The peculiarity of Ukrainian embroidery, which is also characteristic of Anna Onikienko, is that by creating it, the master creates a very strong amulet.

The conclusions make some generalizations that in the context of identifying the origins of signs, images and symbols in Ukrainian folk embroidery, it turns out that the artistic image acts as a way of understanding the world and as a language of art, a general characteristic of artistic creativity. The essence of the symbol is clarified, and it is outlined that it acts as one of the essential characteristics of consciousness and subconsciousness, which affect all spheres of mental life and ontological practices of the individual. The peculiarity of Ukrainian embroidery is that by creating it, the master creates a very strong amulet, which is inherent in the work of Anna Mikhailovna Onikienko. Each of the embroidered signs, images and symbols continues to embody a certain concept: viburnum – blood and immortal kind (shirts embroidered with viburnum were given to mothers); oak – development, life, strength (it could often be seen on men's shirts); grapes are a symbol of joy and beauty; (it was used on the embroidery of wedding tablecloths); poppy – a protection against evil (they often embroidered shirts of soldiers); lily – a symbol of maiden beauty and innocence (it usually adorned their shirts young girls who were ready for the wedding); hops – a riot of young life, love (they can be seen on the clothes of young men).

In the perspectives of further research of the problem it is stated that this study of modern Ukrainian embroidery shows that this topic can be extended to disclosure, and especially in the context of its specific figurative – symbolic artistic language in the contemporary art space.

Key words: embroidery, Ukrainian folk embroidery, ornament, image, symbol, sign, artistic understanding of the world.